

Mikro Kredi ve Toplumsal Cinsiyet: Eleştirel Bir Değerlendirme

Micro Credit and Gender: A Critical Assessment

Özlem BALKIZ*

Adnan Menderes Üniversitesi

Özet

Başlangıcı Güney ülkelerine dayanan, faiz karşılığında ödünç para verme ve tasarrufu teşvik etme esasına dayalı mikro kredi programları bugün itibariyle dünya çapında yaygınlık göstermektedir. Temelde kırsal yoksulları, özellikle de yoksul kadınları hedef alan mikro kredi programları hem küresel kapitalizmin gereklerine uygun sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi temin etmeyi hem de kadınları piyasadaki üretken faaliyetlere katmayı amaçlamaktadır. Mikro kredi finansal sürdürülebilirlik, yoksulluğun azaltılması ve kadınların güçlendirilmesi gibi üç ana paradigmaya dayalı olarak kurumsallaştırılmıştır.

Kadınları güçlendirme vurgusunun yoğun olduğu mikro kredi programlarında toplumsal cinsiyet perspektifinin eksikliği dikkat çekmektedir. Oysa kadınlar, henüz işin başındayken krediye erişimlerinde, kredi kullanım modellerinde, piyasadaki üretken faaliyetlere katılımlarında ve krediyi geri ödeme sürecinde ataerkil baskı ve kısıtlamalara maruz kalabilmektedirler. Bu durumda mikro kredi yoluyla kadınların ailede ve toplumda ekonomik, sosyal ve politik açıdan güçlenecekleri iddiası tartışmaya açık hale gelmektedir. Bu makalede kadınların mikro krediyle ilişkileri sorunsallaştırılarak, onların bu programlardan diledikleri gibi faydalanmalarını ve hedefledikleri sonuçlara ulaşmalarını engelleyen toplumsal cinsiyet ilişkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mikro Kredi, Kadınların Güçlendirilmesi, Feminist Güçlendirme, Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

Abstract

Micro credit programs, which are based on lending money on interest and encouraging savings, have been first been used in Southern countries and are now being implemented worldwide. Mainly aimed at the rural poor, particularly poor women, micro credit programs seek to ensure sustainable economic development in line with the requirements of global capitalism and to include women in the productive activities of the market. Micro credit has been made institutionalized based on three main paradigms, namely financial sustainability, poverty alleviation and women's empowerment.

In micro credit programs, where the emphasis on women's empowerment is strong, the lack of a social gender perspective is striking. In fact, women may face patriarchal pressure and restrictions at the start in access to loans, loan usage models, participation to the productive activities in the market and during loan repayment. Thus the allegation that by way of micro credit, women will be empowered in terms of economic, social and political means in the family and society becomes questionable. This article, by problematizing women's relationship with micro credit, will discuss social gender

* Yrd.Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,e-mail: balkiz92@yahoo.com

relationships which prevent them from making use of these programs as they wish and from achieving the results they intend.

Keywords: Micro Credit, Women's Empowerment, Feminist Empowerment, Gender Relations.

Giriş

Son yirmi yıllık süreçte yoksulluğu azaltma, sosyal refahı artırma ve özellikle de kadınları güçlendirme hedefleri doğrultusunda uygulanan ve giderek yaygınlaşan mikro kredi programlarının dikkat çeken yönü, kadınlara odaklanmış olmasıdır. Bilindiği üzere toplumda kadınların ekonomik, sosyal, politik ve hukukî açılardan maruz kaldıkları eşitsizlikler, ayrımcılıklar ve dışlayıcı tutumlar, esas itibarıyla feministlerin üzerinde durdukları ve mücadele ettikleri sorunlardır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet ilişkileri, toplumsal cinsiyet eşitliği/eşitsizliği, kadının güçlendirilmesi gibi kavramlar feminist literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Kadınları kalkınma sürecine dahil etmeyi amaçlayan sosyalist feministler, 1980'lerde 'kadın ve kalkınma' yaklaşımından hareketle kadınları pek çok alanda kısıtlayan sınıf ve sermaye ilişkileri üzerinde odaklanmış, kapitalizm ve patriyarkayı sorgulamaya yönelmişlerdir. Daha sonra, güncel bir yaklaşım olarak geliştirilen 'toplumsal cinsiyet ve kalkınma' yaklaşımı çerçevesinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin analizine öncelik verilmiştir. Bu yaklaşımda kadınların emek piyasalarına katılımlarını ve mobilizasyonlarını sınırlandıran etkenlerin ortadan kaldırılması üzerine odaklanılmaktadır. Bu çerçevede, bahsedilen engel ve kısıtlamaların toplumsal cinsiyet ideolojileri ve asimetric güç ilişkilerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Kadınların toplumun eşitsiz, dezavantajlı ve bağımlı bir sosyal kategorisini oluşturduğu düşüncesinden hareketle toplumsal cinsiyet ve kalkınma yaklaşımı, kadınların hem pratik, hem de yerleşik güç ilişkilerinin sorgulanmasını içeren stratejik ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemektedir.

Neoliberal kalkınma stratejisi, piyasa odaklı ve sürdürülebilir bir kalkınma modelini kurumsallaştırabilmek için, son dönemde kadın odaklı bir yaklaşımı gündeme sokmuştur. Bu yaklaşım doğrultusunda mikro kredi, mikro girişimcilik ya da kadın girişimciliği programlarını devreye sokan yeni kalkınma modeli, bu programları meşrulaştırabilmek için de 'toplumsal cinsiyet eşitliği' ve 'kadını güçlendirme' kavramlarını araçsallaştırmıştır. Toplumsal cinsiyete dair kavramları feministlerden devralan neoliberal yaklaşım aynı zamanda bu kavramları kendi gündemine uyarlamıştır. Finansal sürdürülebilirlik ve verimlilik hedeflerine kurban edilen toplumsal cinsiyet eksenli kavramların popülerleştirilmesi, bu kavramların anlam kaybına uğramasına yol açmaktadır. Johnson'ın da vurguladığı gibi anaakım kalkınma modeline uygun olan mikro kredi endüstrisi, kadınlara odaklanmakta ancak kredi verilen kadınların içinde bulunduğu toplumsal cinsiyet ilişkilerini sorgulamamaktadır (Johnson, 2005:225).

Feminist uzman ve araştırmacılar toplumsal cinsiyet açısından mikro kredi programlarına çeşitli eleştiriler yöneltmektedirler. Kadınların piyasadaki üretken faaliyetlere katılımları, gelirlerini arttırmaları ve yoksulluğu azaltma yönünde bir başlangıç noktası sayılabilecek mikro kredi programlarının

'güçlendirme' potansiyeli tartışmaya açıktır. Toplumsal cinsiyet perspektifinden yoksun olan mikro kredi programlarının, yoksul kadınları ekonomik, sosyal ve politik alanlarda özgür, eşit ve katılımcı bireylere dönüştürmesi muhtemel görünmemektedir. Toplumsal cinsiyet kavramlarını düzen içi kavramlar haline getirerek ekonomik rasyonaliteye tâbi kılan bu programların topluma egemen olan cinsiyetçi yapılar ve eşitsizliklerle mücadele edebilme kapasitesi sınırlıdır. Oysa özellikle mikro kredi programlarının hedef aldığı yoksul, geleneksel bölgelerde ataerkil bir kültür içinde sosyalleşmiş olan kadınlar, yaşamlarının her alanında toplumsal cinsiyet ilişkilerine tâbidirler. Bu ilişkilerin hâkimiyeti, kadının toplumdaki bağımlı ve ikincil konumunu pekiştirmektedir. Sözü edilen bu kadınların kredi kaynaklarına erişimleri, aile ve toplum içindeki konumlarını pek fazla değiştirmemekte, sosyo-ekonomik bakımdan güçlenmeleri cinsiyetçi engellere maruz kalmaktadır.

Bu makalede mikro kredi programları toplumsal cinsiyet açısından ele alınacak ve değerlendirilecek; kadınların mikro kredi yoluyla güçlenmelerine engel teşkil eden toplumsal cinsiyet ilişkileri irdelenecektir. Krediye ve piyasaya erişimlerinde, paranın kontrolünde, üretken faaliyetlere katılımlarında kadınları baskı altına alarak sınırlandıran cinsiyetçi yapılar ve eşitsizlikler makalede üzerinde durulan temel hususları oluşturmaktadır. Bu çerçevede ayrıca, aile içinde ve toplumda kadınların sosyo-politik açıdan güçlenmelerine engel teşkil eden toplumsal cinsiyet ideolojileri üzerinde durulacaktır. Toplumsal cinsiyet ve güçlendirme konularını ve bu eksenlerdeki tartışmaları içeren çok zengin bir literatür mevcuttur. Ancak bu makalede bahsedilen konular ve kavramlar, mikro kredi açısından ve mikro krediye eleştirel yaklaşımlar temelinde ele alınacaktır.

Mikro Kredi Programlarının Amacı

Son yirmi yıllık süreçte sürdürülebilir bir ekonomik gelişmenin tesis edilmesi, yoksulluğun azaltılması ve kadınların güçlendirilmesi amaçlarına dayalı olarak mikro kredi uygulamaları yaygın biçimde hayata geçirilmektedir. Kökeni 1983 yılında Muhammad Yunus tarafından Bangladeş'te kurulan Grameen Bankası'na dayanan ancak şimdilerde Dünya Bankası ve diğer büyük bağışçı kuruluşlar tarafından desteklenen mikro kredinin ortaya çıkışındaki temel amaç, özellikle Güney/Güneydoğu Asya, Afrika ve Lâtin Amerika gibi bölgelerdeki yoksulluğu azaltmaya çalışmaktır.

Yunus'a göre yoksulluk, yoksul insanların bir eseri değildir. Yoksulluk sosyo-ekonomik sistemler ve insanlar için bir gurur vesilesi sayılan kurumlar tarafından yaratılmaktadır. Yoksul insanlar ise bu sistemlerin kurbanlarıdır. Yoksulluğu üreten kavramlar, kurumlar ya da analitik çerçeve onu ortadan kaldıramaz. O halde yoksulluğu azaltacak ya da ortadan kaldıracak yeni bir çerçeve üzerinde çalışmak gerekmektedir. Bu bağlamda Yunus, yoksulluğu azaltacak yeni çerçevede şu beş noktaya dikkat çekmektedir:

- İstihdam kavramının yaygınlaştırılması,
- Finansal hizmetlerin 'yoksulun yoksulu' şeklinde tanımlanabilecek kitleye kadar ulaştırılabilmesi,
- Toplumdaki her bireyin 'potansiyel bir girişimci' olarak değerlendirilmesi,

- Her sosyal girişimcinin barışçıl, uyumlu ve gelişmiş bir dünya yaratmada 'potansiyel bir ajan' olabileceğinin kabulü,
- Küreselleşme ve bilgi teknolojilerinin yoksulluğu azaltmadaki rolünün benimsenmesi (Yunus, 2003: 364-365).

Küresel kapitalizmde birikimi ve sürdürülebilir kalkınmayı temin etmenin yolu giderek finansallaşmakta ve aynı zamanda cinsiyetlenmektedir. 1990'lardan bu yana gelişmekte olan ülke ekonomilerinde gerçekleşen piyasa odaklı dönüşümlerin para ve krediye olan bağımlılığı arttırdığı ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, özellikle yoksul ailelerden gelen ve kaynaklar üzerinde kontrole sahip olmayan kadınların piyasalara erişimleri asgarî düzeyde kalmaktadır. Ailelerin hayatta kalmalarında tasarruf ve tutumluluğun önemli bir yeri olsa da, artan yoksulluk, dayanışma kültürünün zayıflaması ve gittikçe güçlenen piyasalaşma, tasarrufu zorlaştırmakta, ailelerin maddî açıdan ayakta kalmasına engel teşkil etmektedir. Hanenin ekonomik açıdan yönetilmesinde bazı kaynaklardan yoksunluk, kadınlara mikro kredi müşterisi olmanın yolunu açmıştır. Bu durum hiçbir mülkiyete sahip ol(a)mayan kadınlar için neredeyse tek seçenektir (Parthasarathy, 2012: 3).

Mikro kredinin işleyiş mekanizmasına göre, yoksul kadınlar maddi teminat gösterebilmek için sabit mülklere sahip olmasalar da kendi kendini düzenleyen borçlu gruplara üyelikleri temelinde mikro krediyi temin edebilirler. Bu süreçte beş kişiden oluşan dayanışma grupları oluşturulmakta, gruplar finansal disiplin açısından eğitim sürecinden geçirilmekte, bir tasarruf fonu kurulmakta ve grup içinde biri diğerinin mikro girişimini denetlemektedir. Grup içinde her bir bireyin borcunun geri ödenmesinin garantisini grubun bizzat kendisi oluşturmaktadır. Kredi kullanan bireyin borcunu zamanında ve eksiksiz biçimde ödememesinin faturası gruba çıkarılmaktadır. Literatürde dayanışma grupları 'sosyal teminat' kavramıyla tanımlanmaktadır (Rankin, 2001: 24).

Maddî teminat ya da kefil gereksinimi ve bürokratik yazışmalara ilâve olarak kadınların okuryazarlık sorunu, kültürel sınırlılıkları ve sınırlı hareket imkânları gibi bazı engeller yoksul kadınların formel bankacılık ve finans hizmetlerinden dışlanmasına sebep olmaktadır. Bu engelleri ortadan kaldırarak maddi teminatın yerine sosyal teminatı koyan ilk kredi verme kurumu Grameen Bankasıdır. Bankanın kredi politikası, kullanıcıların kredileri gelir arttırıcı bir faaliyete yatırmalarının, elde ettikleri gelirle de taksitleri ödemelerinin sağlanmasına dayanmaktadır. Bu süreçlere sıkı bir denetim ve ölçüm işlemleri eşlik etmektedir. Bu sistemde grup başkanı kredi ödemesi yapıldıktan hemen sonra kredi kullanımını denetlemek zorundadır. Ardından banka yetkilileri yatırımları teftiş etmek ve durumu şube yöneticilerine rapor etmekle yükümlüdürler. Kredi kullanıcısının yatırımı şube yöneticileri tarafından da takip ve teftiş edilmektedir (Cheston ve Kuhn, 2002: 6,7; Rahman,1999: 71).

Mikro Kredinin Dayandığı Paradigmalar

Finansal Sürdürülebilirlik Paradigması

Bu paradigmanın temel amacının, mikro girişimciler öncelikli olmak üzere finansal bakımdan sürdürülebilir nitelikteki mikro finans hizmetlerinin yoksul kitlelere ulaştırılabilmesi olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda, kredi maliyetlerini kapsayacak düzeyde faiz oranlarının kurumsallaştırılması, ölçek ekonomilerini oluşturacak şekilde mikro finans programlarının yaygınlaştırılması ve hizmet maliyetlerini düşürebilmek için borç gruplarının oluşturulması paradigmanın odak noktalarını oluşturmaktadır (Mayoux, 2000: 2).

Ancak diğer yandan eleştirel değerlendirmelerde, finansal sürdürülebilirlik yaklaşımının, yoksulluğun azaltılması ve güçlendirmeye dair konuları neoliberal gündeme sokma girişiminden öte bir anlama gelmediği ileri sürülmektedir. Finansal sürdürülebilirlik yaklaşımında, özel sektör bankacılık kurumlarında olduğu gibi kârlı ve tamamen kendi kendini destekleyebilen mikro kredi programlarının yaygınlaştırılabilmesi ana hedef durumundadır. Zira son dönemlerde mikro kredi kurumları para kaynaklarını bağışçılardan ve kalkınma ajanlarından gelen yardımlarla oluşturmaktan daha ziyade uluslararası finans piyasalarından temin etmektedirler (Drolet, 2010: 218). Bu çerçevede mikro kredi uygulamalarının yüksek faize dayalı olarak kredi kullanıcılarına borç yükleyen, karşılığında da kâra odaklanan bir ticarî işletme mantığıyla yürütüldüğü belirtilmektedir.

Kadınlar cephesinden değerlendirildiğinde bu yaklaşım, mikro kredi hizmetlerine erişimlerinin artırılmasıyla kadınların ekonomik açıdan güçleneceklerini, refah düzeylerinin artacağını ve onlar açısından sosyo-politik güçlendirmenin sözkonusu olacağını varsaymaktadır (Mayoux, 2000:2). Başka bir deyişle kadınların kredi hizmetlerine sorunsuz erişimleri onların güçlenmesinin doğrudan teminatı olarak görülmektedir.

Yoksulluğun Azaltılması Paradigması

Genel olarak yoksulluğu hedefleyen programların bu paradigmanın özünü oluşturduğu belirtilmektedir. Toplumun en yoksul kesimlerine odaklanmak suretiyle yoksulluğun sınırlandırılması, refah seviyesinin yükseltilmesi ve bu sayede toplumsal gelişiminin sağlanması bu yaklaşımın temelini teşkil etmektedir. Bu paradigmada yoksulluğun azaltılması amacı, sürdürülebilir kalkınmayı tesis etme amacıyla tutarlılık göstermektedir. Bu çerçevede finansal sürdürülebilirlik yaklaşımıyla da bağlantı içinde olan bu paradigma, yoksulluğu azaltma üzerine odaklanmış bütünlük bir kalkınma programının parçası durumundadır (Simojoki, 2003: 60; Mayoux,2000:2).

Paradigmanın temel argümanına göre, mikro kredi hizmetlerinin toplumdaki en yoksul kesimlere ulaştırılmasıyla birlikte yoksul ailelerin ekonomik kriz ve gelir dalgalanmalarına karşı kırılganlıklarının azaltılması, hanelerde refah artışına katkıda bulunacaktır. Hanelerdeki refah artışı, kadınların ev içi konumlarında iyileşmeye katkı sağlayacaktır. Bu argümana göre, kadınların krediye erişim imkânlarında artış, içinde yer aldıkları gruplardaki iç dayanışma ve ailelerin artan refah düzeyi, kadınların güçlendirilmeleri açısından yeterli koşulları oluşturmaktadır. Nitekim yoksulluğun azaltılması paradigmasında güçlendirme;

artan refah, toplumsal gelişme ve öz-yeterlilik kavramlarıyla tanımlanmaktadır (Mayoux, 2006: 4).

Özellikle en yoksul kadınları hedef alarak, krediye erişimleri üzerinden ailelerin refahını yükseltmeyi amaç edinmiş olan bu paradigma, toplumsal cinsiyet temelli bir perspektiften yoksundur. Neoliberal/piyasa odaklı bir kalkınma ideolojisi, refah düzeyi yükseltilecek aileler üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Drolet'ye göre, toplumsal cinsiyete dayalı tâbiyet bu paradigmanda bir sorun olarak tanımlanmış olsa da, bu husustaki çözüm önerisi ailelere yardımda bulunma şeklinde formüle edilmektedir. Bu paradigmanda kadınların güçlendirilmesine mesafeli yaklaşılmaktadır. Burada kadınların güçlendirilmesi kendi içinde bir amaç değildir. Kadınların amaç ve çıkarlarının, diğer aile üyelerinin çıkarlarıyla daima uyum içinde olduğuna inanılmaktadır. Yoksulluğun azaltılması paradigmasına dönük en temel eleştiri, yalnızca aile-hane düzeyine odaklanılmış olmasıdır. Ailelerin gelir ve refah düzeyinde meydana gelecek artışın otomatik olarak kadınları güçlendireceği varsayımı gerçeklerle uyumsuzdur. Kadınların aileye gelir getiren tek kaynak konumunda oldukları zamanlarda dahi, aile içinde bazı eşitsizliklerin mevcudiyeti, onların artan aile gelirinden yeterince pay alamadıklarını ya da ailedeki ikincil konumlarının değişmediğini göstermektedir. Bu bağlamda aile, her koşulda kaynakların bir havuzda biriktiği ve eşit biçimde paylaştırıldığı işbirlikçi bir birim olarak değerlendirilemez (Drolet, 2010: 218).

Feminist Güçlendirme Paradigması

Konuyla ilgili araştırmacı ve teorisyenlere göre, özelde mikro kredi programlarına genelde ise ekonomik kalkınma süreçlerine toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaşabilen tek paradigma feminist güçlendirme paradigmasıdır. Paradigmanın temelini mikro kredi programlarının toplumsal cinsiyet açısından sonuçlarıyla ilgilenen bazı uzman ve araştırmacıların fikirleri ile bazı sivil toplum kuruluşlarının toplumsal cinsiyet politikaları oluşturmaktadır. Bu paradigmanın kaynağını, Kuzey ülkeleri değil, ilk mikro kredi uygulamalarının başlatıldığı Güney ülkeleri teşkil etmektedir.

Feminist güçlendirme paradigması diğer iki yaklaşımın aksine piyasa odaklı/sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı içinde konumlanmak yerine, kapitalizmin yapısal ve sosyalist-feminist eleştirisine dayanmaktadır. Mikro kredi programları, bu paradigma açısından, kadınların ekonomik, sosyal ve politik açıdan güçlendirilmelerinde bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmektedir. Paradigmanın kadınlara odaklanmasındaki temel amaç, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın haklarının kurumsallaştırılmasıdır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için toplumsal bakımdan cinsiyet farkındalığının oluşturulması ve feminist örgütlenmenin yaygınlaştırılması önemli politikalar olarak görülmektedir. Hatta bazı programlar mikro kredi uygulamaları ile toplumsal cinsiyet farkındalığını bütünleştirmenin etkin araçlarını yaratabilmekte, hem kadın hem de erkekleri toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla mücadele etme ve bu ayrımcılığı ortadan kaldırma yönünde örgütleyebilmektedir. Feminist güçlendirme yaklaşımı, toplumsal cinsiyete dayalı tâbiyeti kadınların yaşamlarının tüm yönlerini etkileyen karmaşık, çok yönlü ve yaygın bir süreç olarak gördüğü için güçlendirmeyi de toplumun

bütünündeki güç/iktidar ilişkilerinin dönüşümü olarak tanımlamaktadır. Bu paradigmda kadınların güçlendirilmesine araçsal bir yaklaşım tarzı sözkonusu değildir. Güçlendirme kendi içinde bir değer olarak görülmektedir. Güçlendirme hem bireysel düzeyde içsel bir değişim sürecini hem de makro düzeyde bir organizasyonu gerektirmektedir. Bu ise, mikro düzeyde toplumsal cinsiyet tâbiyetine karşı mücadele edebilmeleri için kadınların açıkça desteklenmesi kadar makro düzeyde radikal değişimleri de gerekli kılmaktadır (Mayoux, 2000:4; Mayoux, 2006:6; Mayoux, 2002; Mahmud, 2003:581).

Diğer taraftan feminist güçlendirme tanımları, kadınların kalkınma süreciyle ilişkisini ele alan yaklaşımlardan biri olan 'toplumsal cinsiyet ve kalkınma' yaklaşımının önemini vurgulamaktadır. Feminist bakış açısına göre kadınların güçlendirilmesi ekonomik güçlendirmeden daha fazla bir şeydir ve toplumun bütün alanlarındaki güç ilişkilerinin dönüşümünü gerektirmektedir. Bu paradigmda, neredeyse tüm toplumsal alanlarda eşitsizlik yaratan toplumsal cinsiyet ve sınıf ilişkilerine bireysel düzlemde değil, kolektif düzlemde yaklaşılmaktadır. Kadınların merkezî bir konumda yer aldıkları üretim ve yeniden üretim ilişkileri dikkate alınarak, kadınların karşılaştıkları baskı ve kısıtlamalar daha kapsamlı biçimde ortaya konmaktadır. Feminist paradigmda göre finansal bazı kaynakların basitçe yoksul kadınlara sunulması, onların güçlendirilmesi ve refah seviyelerinin artırılması açısından yeterli değildir. Hatta bu şekilde kadınların hak ve çıkarları, aile yoksulluğunun azaltılması ve finansal sürdürülebilirlik programlarının hedeflerine bağımlı hale getirilmektedir. Bu bakımdan mikro kredi uygulamaları ve kadınlar arasındaki ilişkinin eleştirel açıdan ele alınarak bu uygulamaların 'sorunsallaştırılması' gerekmektedir (Drolet, 2010: 219).

Mikro Krediyeye Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakmak

Aslında kadınlar ve mikro kredi biçimindeki finansal araçlar arasındaki somut bağlantı, görece yakın bir dönemde saptanmış olsa da, kadınların krediye erişimleri 1970'lerden bu yana kadın hareketlerinin gündeminde olmuştur. Mayoux'a göre 1970'lerden bu yana dünya çapında kadın kuruluşları, kredi ve tasarrufları kadınların gelirlerini arttırmada ve yoksulluklarını azaltmada bir yol olarak görmektedir. Yoksulluğu hedef alan Grameen Bankası ve ACCION (Center for Financial Inclusion) gibi mikro finans kuruluşlarının 1980'lerde ortaya çıkması önemli bir dönüm noktasıdır. 1990'larda kredi kullanan kadınların borçlarını geri ödeme oranlarındaki yükseklik, sivil toplum kuruluşları ve bağışta bulunan kurumlar içerisinde cinsiyet lobilerindeki artış, mikro finans programlarında kadına dönük vurgunun güçlenmesine neden olmuştur (Mayoux, 2000:2).

Kadınlara yönelik mikro kredi ya da her türden mikro girişimcilik programlarının ana odağını kadınlar oluştursa da, bu programların toplumsal cinsiyet temelli bir perspektife sahip olduklarını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Toplumsal cinsiyet farkındalığı bulunmayan programların sonuçları da çeşitli tartışmalara yol açmaktadır. Bu durum, adı geçen programların başarısının görünüşte kalmasına sebep olmakta, kadınların yaşamlarında beklenen türde ekonomik, sosyal, politik ya da yasal bazı dönüşümlerin gerçekleşmesi mümkün olamamaktadır.

Johnson'a göre, toplumsal cinsiyet farkındalığı, öncelikle bu projelerin kadınları ve erkekleri farklı şekilde etkileyeceğini kabullenmekle başlar. Kadınlar krediyi alırken ve geri öderken, işlerini kurarken ve sürdürürken çeşitli engel ve sınırlamalara maruz kalmaktadırlar. Bu engeller mevcut toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yazar, bu engelleri bireysel, ailesel ve toplumsal olmak üzere üç ayrı düzeyde ele almakta ve bu engellerin kadınların mikro kredi ve girişimcilik hizmetlerinden diledikleri gibi faydalanmalarını olumsuz yönde etkilediğini ileri sürmektedir (Johnson, 2000: 90)

Dünya çapında mikro kredi programları yalnızca yoksulluğu azaltmanın değil kadınları güçlendirmenin de bir aracı olarak sunulmaktadır. Programın savunucuları, sermayeye erişimlerinin daha fazla oranda sağlanması durumunda, kadınların ekonomik ve politik güçlerinin artacağını, bunun da toplumları ekonomik bakımdan daha rekabetçi, politik bakımdan ise daha eşitlikçi ve adaletli hale getireceğini ileri sürmektedirler. Mikro kredi programlarının yoğun biçimde feminist güçlendirme ve dayanışma dilini sahiplendiği görülmektedir. Buna karşın kadınların kendi yaşamlarında gerçek bir güçlenmeyi deneyimleyip deneyimlemedikleri hususu belirsizlikler içermektedir. En başta, mikro kredi programlarının hedef grubunun kadınlardan oluşması toplumsal cinsiyet ideolojisinin bir yansımasıdır. Bundan başka kadınlar krediye erişimleri sürecinde, kredinin kontrolünde, kredinin kullanıldığı ekonomik faaliyet türlerinde, kredilerin geri ödeme mekanizmasında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklanan çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu türden engellere maruz kalan kadınların mikro kredi yoluyla sosyal ve politik açıdan güçlenmesi, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde herhangi bir dönüşüm olmaksızın muhtemel görünmemektedir.

Kadına Dönük Özcü Yaklaşım

Bazı araştırmacılara göre kadınlar mikro kredi projelerinin hedef grubunu oluşturmaktan başka, bu programların meşrulaştırıcı retoriğinin merkezinde de yer almaktadırlar. Mikro finans programlarının yoksulluk sorununun çözümündeki rolüne ilişkin Birleşmiş Milletler'in taslak önergesi, bu programların esas müşteri kitlesini kadınların oluşturduğunu bir kez daha yinelemektedir. Önerge mikro kredi programlarının kadınlara yararı dokunduğunu ve onları güçlendirici yönde sonuç verdiğini iddia etmektedir. Bu programlar kadınlara üretken bir biçimde kendi kendilerini istihdam etme olanağı sağlarken toplumun temel ekonomik ve politik süreçlerine katılabilmeleri yönünde imkânlar yaratmaktadırlar (Keating, C.vd., 2010: 6).

Bazı araştırmalara göre, mikro kredi programlarında kadınların hedeflenmesindeki en temel etken, kadınların parayı ailelerinin refahı için kullanma eğiliminde olmalarıdır. Hakim mikro kredi mantığına göre, 'kadınlar kaçıp gitmezler', 'kadınlara erişim daha kolaydır', 'kadınlar parayı çarçur etmezler'. Tüm bu varsayımlar kadınlara ilişkin özcü bir bakış açısını yansıtmakta ve cinsiyetçi bir işbölümü üzerine inşa edilmektedir. Patriyarka çerçevesinden bakıldığında kadınlar kaynakları kendilerinden beklendiği gibi (toplumsal olarak inşa edilmiş cinsiyetçi normlara göre) ailenin ihtiyaçları için kullanmaya zorlanırken, erkekler çoğu zaman kaynakları kendilerine uygun gördükleri şekilde kullanmaktadır. Bu bağlamda krediye erişim, kadının hane yönetiminde artık söz sahibi olduğuna dair bir

rahatlama hissi yaratabilmektedir. Ancak kadınların önemli mal ve menkuller üzerindeki mülkiyet haklarından yoksunluğu sürmektedir ve yaşamlarının kritik alanlarında karar verebilme özgürlükleri mevcut değildir. Mikro kredi bu normlara ve bu normların temelini oluşturan patriyarka ve güç ilişkilerine meydan okuyamamaktadır (Parthasarathy, 2012: 5).

Mikro kredi programlarında ağırlıklı olarak kadınların tercih edilmesindeki en temel sebep, kadınlardaki kredi geri dönüş oranlarının yüksekliğidir. Yani kadınlar borçlarına sadık bir kitleyi oluşturmaktadır. Borçların geri dönüşünün bazı bölgelerde %100'leri bulması, mikro kredinin en parlak vizyonu durumundadır. Bu bağlamda mikro kredide kadınlara odaklanması, programların verimliliği ve sürdürülebilirliği bakımından elzemdir. Sürece eleştirel yaklaşan bazı araştırmacılar bu vesileyle mikro krediyi, finansal sürdürülebilirliğe hizmet eden araçlardan biri olarak değerlendirmekte ve feminist giysiler içinde neoliberal politikaların gizli bir biçimini temsil ettiği için de eleştirmektedirler (Simojoki, 2003; Rankin,2001; Isserles, 2003; Rahman,1999; Keating vd., 2010).

Rahman'ın yaptığı alan çalışmasının sonuçlarına göre, mikro kredi programlarının kadın odaklı olmasında onların toplumsal açıdan hassas konumları etkin olmaktadır. Özellikle kadınların utangaçlığa, pasifliğe ve itaatkârlığa dayalı davranış örüntüleri kredi programlarının yürütülmesinde avantaj sağlayan özelliklerdir. Kadınların fiziksel hareketliliklerindeki sınırlılık, kültürel açıdan modellendirilmiş davranış örüntüleri, banka çalışanlarının köydeki kadınları izleme ve kontrol edebilme şanslarını arttırmaktadır. Banka personeline göre kadınlar erkeklere kıyasla toplantılara düzenli biçimde katılırlar, daha güvenilirler ve erkeklere nazaran kolayca disiplin altına alınabilirler (Rahman, 1999: 69).

Diğer taraftan mikro kredi programlarında kadınlarla çalışmak daha verimli, düşük maliyetli ve sürdürülebilir bir özellik göstermektedir. Mayoux'un araştırmasında mikro finans personeli kadınlarla bağlantı kurmayı daha işlevsel ve konforlu bulmaktadır, çünkü mesai saatleri dahilinde kadınlar genellikle evde bulunmaktadır. Erkeklerin ise grup toplantılarına katılabilmek için ne zamanları ne de istekleri vardır (Mayoux, 2000: 5).

Krediye Erişim, Kredinin Kontrolü ve Kullanım Modeli Bağlamında Toplumsal Cinsiyetin Belirleyiciliği

Kadınların belirli kaynaklara, sosyal ağlara ve mikro krediye erişim süreçlerinde eşitsizliklerle karşılaştıkları araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Kadınların adı geçen kaynaklara ve krediye erişimlerindeki sorunları yalnızca toplumsal cinsiyet ilişkilerinde değil, mensubu oldukları ırk, etnik köken ve toplumsal sınıf ve bütün bunların karşılıklı etkileşimlerinde de aramak gerekmektedir.

Mikro kredi uygulamalarını eleştirel bir perspektiften ele alan Simojoki'ye göre, mikro kredi programları en yoksul kadınlara ulaşmayı hedeflese de, bu kitleye tam olarak ulaşamamaktadır. Verimli bir girişimcilik için kullanılabilecek parasal kaynaklar toplumda görece olarak daha güçlü kesimler tarafından tekelleştirilmektedir. Yoksul kadınlar ise genellikle toplumun dezavantajlı kesimlerinden gelmektedir. Bu durum yoksul kadınların krediye erişimlerinde

sorun yaratabilmektedir. Mikro kredi programlarının başarısızlığı teknik bazı sebeplerde değil, sosyal ve yapısal nedenlerde aranmalıdır (Simojoki, 2003: 52).

Mayoux'a göre mikro krediden çok düşük düzeyde faydalanmış ve güçlendirme etkisini hissedememiş kadınlar genellikle çok yoksul, mensubu oldukları etnik grup itibarıyla dezavantajlı konumda olan ya da aile içinde sömürü ve istismara uğramış kadınlardır. Bazı mikro kredi programlarından bu tür kadınlar sistematik olarak dışlanmaktadır. Mikro krediden sorumlu personel programın hızlı ve etkin biçimde yayılabilmesi için kolaylıkla ulaşılabilir ve geri ödemede sorun çıkarmayacak bir müşteri kitlesiyle çalışmayı uygun görmekte, dezavantajlı kadınlar söz konusu olduğunda tereddüt içinde kalmaktadır. Dolayısıyla mikro kredi tek başına, ilâve destekler söz konusu olmadığı sürece, en yoksul ve en dezavantajlı konumda bulunan kadınlar için kayda değer düzeyde bir katkı sağlayamamaktadır. (Mayoux, 2000:6; Mayoux, 2006:12).

Mikro kredi programlarında hedef grubu her ne kadar kadınlar teşkil ediyor olsa da, kredinin kullanımında doğrudan kontrole sahip oldukları ya da etkin karar verici konumunda buldukları söylenemez. Kadınların, çoğu zaman, program personeli ve ailenin erkek üyeleri arasında güvenilir ve düşük maliyetli araçlar olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Mayoux,2000: 5).

Eleştirel yorumculara göre, mikro kredi uygulamaları bazı kaynaklara erişimi temin edebilse de toplumdaki cinsiyetçi işbölümüyle, ataeril mülkiyet modelleriyle ve aile içi karar alma mekanizmasıyla mücadele etme ya da bu düzeni radikal olarak değiştirme hususunda nadiren etkin olmaktadır. Patriyarka ve güç dengesizlikleri yalnızca kadınların para ve krediye erişimlerini engellemekle kalmamakta, kadının ekonomik bakımdan bağımlılığını da pekiştirmektedir. Dolayısıyla bir kadın kredi kaynaklarına erişebilse de, bu durum kredinin kullanımında kadına zorunlu olarak bir kontrol yetkisi sağlamayabilmektedir. Mikro kredi uygulamalarında bu nokta çoğu zaman hesaba katılmamaktadır (Parthasarathy, 2012: 5; Johnson, 2000: 91). Kırsal Bangladeş'te araştırma yapan Karim ve Law, kredilerin önemli bir kısmının evli kadınlar tarafından alındığını fakat kredilerin kadınların kocaları tarafından kontrol edildiğini ve kullanıldığını tespit etmişlerdir. Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet ideolojisinin kadınların mikro kredi programlarına katılımlarını ve aile içindeki statülerini belirleyen önemli bir etmen olduğu üzerinde durulmaktadır. Toplumsal cinsiyet ideolojisi bu çalışma bağlamında, insanların toplumsal cinsiyete dayalı roller, haklar ve sorumluluklar yönündeki tutumları olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet ideolojisi geleneksel-muhafazakâr bir ideolojiden liberal ideolojiye doğru geniş bir yelpazede ele alınabilir. Geleneksel cinsiyet ideolojisinde erkeklerden beklenen ailesel roller, ailenin geçimini temin etmesi yönünde iken, liberal ideolojide kadın ve erkeğin hem aile geçimini hem de ev içi hizmetleri paylaşacak yönde roller üstlenmeleri öne çıkartılmaktadır. Bangladeş'te yaygın olan geleneksel ataeril cinsiyet ideolojisi, erkeği ailenin geçimini sağlayan yegâne kişi konumuna getirmektedir. Evli erkeklerin zihinlerindeki cinsiyetçi ideoloji, kadınların bu tür programlara katılım düzeylerini önemli ölçüde etkilemektedir. (Karim ve Law, 2013: 46)

Bu hususta yapılmış olan bazı araştırmalar, kadın kredi kullanıcılarının krediyi bir kez aldıktan sonra çoğunlukla paranın kontrolünü kaybettiklerini göstermektedir. Kadınlar geri ödeme sorumluluğunu üstlenirken krediler kadınların

kocaları ya da erkek yakınları tarafından yönetilmekte ve kontrol edilmektedir. Goetz ve Sen Gupta, Bangladeş'te kredi kullanımı üzerindeki kontrolün toplumsal cinsiyet ve güç ilişkilerinden nasıl etkilendiğini ele almıştır. Araştırmacılar kadın borçluları beş ayrı kategoriye bölen ve güçlendirmenin de temel bir göstergesi sayılan 'yönetmelik kontrol' endeksinden yararlanmışlardır. Bu beş kategorinin yer aldığı yelpaze, kredi üzerinde tam kontrole sahip olanlardan hiçbir kontrol yetkisine sahip olmayanlara dek uzanmaktadır. Kredi üzerinde tam kontrole sahip olanlar; pazarlamayı da içerecek şekilde kredinin yatırıldığı üretken faaliyetin tüm aşamalarını kontrol etmektedir. Önemli düzeyde kontrol sahibi olanlar; üretken faaliyeti denetim altında tutarlar fakat ürünlerin pazarlanmasını kontrol edemezler. Kısmî kontrolde; üretken faaliyet üzerinde yönetmelik bir kontrol yetkisinden bahsedilemez ancak üretim için bazı girdilerin temini kadınların yetki alanı içindedir. Çok sınırlı kontrole sahip olan kadınlar; üretken faaliyetin hemen hiçbir aşamasından yetkili değildirler ancak asgari düzeyde de olsa emek katkıları söz konusudur. Krediler üzerinde hiçbir kontrol yetkisi olmayan kadınlar ise; kredilerin erkekler tarafından nerede ve ne şekilde kullanıldığını dahi bilmemektedirler (Goetz ve Sen Gupta, 1996:48).

Aynı çalışmanın sonuçlarını tartışan Kabeer, örneklem grubundaki kadınların %13'ünün krediler üzerinde 'tam anlamıyla' ya da 'önemli düzeyde' kontrole sahip olduklarını, bu %13'lük kesimin %70'ini boşanmış, eşinden ayrı yaşayan ve eşi ölmüş kadınların oluşturduğunu belirtmiştir. Örneklemin geri kalan %87'lik bölümü ise krediler üzerinde 'hiçbir', 'çok sınırlı' ve 'kısmî' bir kontrole sahiptir ki, bu kesimin %60'ından fazlasını evli kadınlar teşkil etmektedir. Araştırmada krediler üzerindeki negatif kontrol düzeyleriyle kocaların varlığı arasında gözlemlenmiş olan bu ilişki, kadınların aldıkları kredilerin erkekler tarafından sahiplenilmiş olmasıyla açıklanmaktadır. Ancak aile içinde kadınlardan bir kısmının kocalarına gönüllü kredi transferinde bulunmaları olasılığı da söz konusudur. Bu durum mikro kredilerin işleyiş mekanizmasına aykırıdır. Çünkü krediler bireylere tahsis edilmektedir, kredilerin bireysel kontrolü esastır ve geri ödemeler de bireysel temellidir. Kredilerin aile içinde, özellikle de erkek üyelerine transfer edilmesi kadınların mikro krediler üzerinden güçlenmesini engelleyen önemli bir etmendir (Kabeer, 1998: 3).

Kredilerin kullanım modeli, yani kredilerin nerede ve nasıl kullanıldığı, kadınlar açısından önemli içerimlere sahiptir. Zira mikro kredi programları çerçevesinde kadınların aldıkları krediyi piyasada üretken faaliyetlerde değerlendirmeleri, yani mikro düzeyde girişimci olmaları durumunda, bu kredilerin güçlendirme etkisi yaratacağı varsayılmaktadır. Buradaki temel amaç kadınlar açısından kendi kendini istihdam edebilme, düzenli gelir sağlayabilme ve alınan kredilerin düzenli biçimde geri ödenmesini yapabilmektir.

Yapılan bazı araştırmalara göre, alınan kredilerin bir kısmı gelir getirici faaliyetlerde kullanılıyor olsa dahi, bunun bir kısmı da ailelerin temel ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmaktadır. Özellikle yoksul veya borçlu aileler dikkate alındığında, mikro kredilerin çoğu zaman ailedeki nakit sıkışıklığını gidermek için kullanılıyor olması, araştırmalardan elde edilen sonuçlar arasındadır (Rahman,1999; Buğra,2007; Adaman ve Bulut 2007). Parthasarathy'ye göre

yoksulluk koşullarında kadınların kredileri üretken alanlara yatırım yaparak gelirlerini arttırmaktan daha ziyade, genellikle hayatta kalabilmek için kullanıyor olmaları, mikro kredinin dayandığı merkezi argümanı çökertmektedir (Parthasarathy, 2012: 5). Bu bağlamda yoksul kadınları piyasadaki gelir arttırıcı faaliyetlere katmak, onlardan birer mikro girişimci yaratmak ve bu yolla kadınları güçlendirmek ideali, olgusal gerçekliklerle tam olarak uyuşmamaktadır.

Kadınların Piyasaya ve Gelir Getirici Faaliyetlere Katılımlarını Sınırlayan Ataerkil Baskılar

Kadınların piyasaya erişimlerini, kâr getirici bir girişimde bulunmalarını ve bu girişimi piyasa ortamında istikrarlı bir biçimde sürdürmelerini sağlayacak olan çeşitli koşullar mevcuttur. Ancak bu koşullardan çoğu kadınlar ve özellikle de yoksul kadınlar için olumsuz yönde işlemektedir. Bazı görüşlere göre mikro kredi programları, sermayeye dayalı ve istikrarsız bir piyasa ortamına donanımsız girmenin yaratacağı riskleri hesaba katmaksızın piyasa güdümlü bir girişimcilik ve kendi kendini istihdam etme modelini önermektedir (Parthasarathy, 2012: 5). Yoksul kadınların daha zayıf kaynaklara, yeteneklere ve piyasa bağlantılarına sahip olmaları, piyasa ortamında üretken bir faaliyette bulunmaları olasılığını zayıflatmaktadır. Zaten düşük bir sermaye ile piyasaya atılmaya çalışan kadınların en başta yatırım kaynaklarına erişimlerinde cinsiyetçi engeller söz konusudur. Bunun yanı sıra ailelerin ekonomik bakımdan varlığını devam ettirmesi yönündeki harcamaların baskısı, kadınların ücretsiz ev işlerini üstlenmelerinden kaynaklanan zaman yokluğu ve düşük mobilite imkânları piyasalara erişimi engellemektedir. Diğer yandan kadınların piyasa odaklı girişimleri, cinsiyete dayalı ayrımcılık ve dışlama, kadın cinselliği üzerindeki sınırlamalar ve hatta kadına yönelik cinsel saldırılar gibi toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri yoluyla ciddi düzeyde sınırlandırılmaktadır (Mayoux, 2006: 10).

Mayoux'un Kamerun'da yaptığı alan araştırması mikro kredi, sosyal sermaye ve kadınların güçlendirilmesi arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Mayoux'a göre bu bölgede akrabalık, komşuluk ve piyasa bağlantıları biçimindeki sosyal sermaye, kadınların ekonomik faaliyetlerinin hayati bir unsurunu teşkil etmektedir. 1990'larda yapısal uyum programlarının olumsuz sonuçları, toprakların yetersizliği ve işsizlik hem kadın hem de erkekleri gıda satışı, küçük ölçekli ticaret ve mikro girişimcilik üzerinden rekabetçi bir informal sektörün kucağına itmiştir. Mikro kredi programlarının çoğu bu bölgede kadınları hedeflemekte ve onların ekonomik girişimlerini desteklemektedir. Kredi alan kadınların çoğunun piyasada yaptığı işler tarım üreticiliği/sebze ve tarım ürünleri satıcılığı, kümes hayvanları/domuz ve keçi yetiştiriciliği, bira mayalama işi, küçük ölçekli perakendecilik, örgücülük-terzilik ve ikinci el giysi satışı şeklindedir. Kadınların bu tür düşük gelirli işlere yönelmelerinde sosyal sermayeden yoksunluk tek başına etken sayılamaz. Kadınların piyasadaki kaynaklara erişimini engelleyen şey, aslında bu zamana kadar istikrarlı biçimde korunmuş olan 'erkeklerin sosyal sermayeleri'dir. Eril sosyal ağlar kurumsal yapı ve ilişkiler yoluyla meşrulaştırılmaktadır. Meselâ tarımda yerel liderler ve ailedeki erkek üyelerin güçlü sosyal ağları, kadınlara sadece kocaları ya da babalarının üzerinden toprağa erişim hakkı tanıyan geleneksel kuralları uygulamaya geçirmiştir. Aynı şekilde kadınların mikro girişimleri de ciddi biçimde

kısıtlanmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında piyasadaki toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, komisyoncular ve kadınlar arasındaki eşitsiz ilişkiler ve makro ekonomik/kurumsal ayrımcılıklar önemli rol oynamaktadır. Günde ortalama 10 saat çalışıyor olmalarına karşın, girişimci kadınların kâr oranları çok düşük düzeydedir. Kentsel piyasalar üretim türlerine göre bölünmüş durumdadır ve burada rekabet yoğun düzeydedir. Daha da önemlisi bu piyasalardaki cinsiyetçi ayrışmalar, kadınların geleneksel olarak erkekler tarafından tekelleştirilen alanlara fiziksel erişimlerini engellemektedir. Çünkü bu piyasalar 'erkeksi alanlar' olarak görülmektedir. Örneğin kadınlar erkekler tarafından tekelleştirilen nakit paraya dayalı ürün satışından tamamen dışlanmışlardır. Kasaplık/mezbahacılık ya da elektronik ürün satışı bunlardan bazılarıdır (Mayoux, 2001: 445,446,449).

Kırsal/geleneksel bölgelerde yaşayan yoksul kadınların ataerkil ve baskıcı bir sosyalleşme sürecinden geçmiş olmaları, eğitsel ve kültürel sermayeden yoksunlukları, fiziksel mobilite imkânlarının sınırlılığı ve piyasaya ilişkin bilgi eksiklikleri vb. sebepler piyasada üretken anlamda girişimde bulunmalarına engel oluşturmaktadır. Daha baskın bir faktör olarak piyasadaki eril hakimiyet ve bunun türevi olan ataerkil baskı ve kısıtlamalar, kadınların ekonomik bakımdan güçlenmelerine büyük ölçüde ket vurmaktadır.

Yukarıda belirtilen faktörlerin etkisiyle, kredi kullanan kadınlardan bazılarının parayı kocalarının yürüttüğü ekonomik faaliyete yatırdıkları belirtilmektedir. Parayı kendilerine bir iş kurmak için kullansalar dahi, dar bir yelpazede ve geleneksel olarak 'kadın işi' diye adlandırılan faaliyetlerde kullanılmaktadırlar. Kadınların piyasada yaptıkları işlerin türü geleneksel ev ve bakım hizmetlerinin bir uzantısı niteliğinde olmaktadır. Bu işlerin piyasa değeri düşüktür ve düşük ücretlendirilmişlerdir (Mayoux, 2000: 6). Diyarbakır'da mikro krediden faydalanan 100 kadın üzerinde yapılan alan çalışmasının verilerine göre, kadınların %78'i aldığı krediyle el-ışi yaptığını, %7'si nakış ve terzi atölyesi kurduğunu, %4'ü kuaförlük yaptığını, %4'ü kozmetik ürün sattığını, %2'si internet kafe işlettiğini, %2'si çalışmadığını, kalan %3'lük kesim ise market işletmeciliği, tuhafiyecilik ve sebze-meyve satıcılığı yaptığını belirtmiştir (Balkız ve Öztürk, 2013: 15).

İlgili literatürün ve araştırma sonuçlarının ortaya koyduğu gibi, kredi kullanan kadınlardan çoğunun yeni bir girişimde bulunmak yerine ev-içi faaliyetlerinin uzantısı niteliğindeki güvencesiz ve düşük piyasa değerine sahip işlere yatırım yapıyor olmaları, dikkat çekici bir gelir artışıyla sonuçlanmamaktadır. Bağımsız ve kayda değer bir gelir düzeyine sahip olamayan kadınların ekonomik bakımdan güçlenmeleri olasılığı düşüktür. Bunun yanı sıra belirli bir meslekî formasyona ve piyasa deneyimine sahip olmayan, daha önce ev dışında çalışmamış yoksul kadınların piyasada yaptıkları işler birbirlerine benzer nitelikte işler olduğu için, bu durum piyasaların aşırı derecede bölünmesini gündeme getirmektedir. Mikro kredi programları aynı ekonomik faaliyet alanında rekabet eden kadın sayısını artırarak piyasanın doyunluğa ulaşma sürecini hızlandırmakta, bu durum ise kadınlar açısından düşük, hatta negatif kârlılığa yol açmaktadır (Mayoux, 2006:10; Parthasarathy,2012:5).

Cinsiyetçi işbölümü mantığına göre kadınların 'doğal görevi' sayılan ev ve bakım hizmetlerinin bir tür uzantısı olan 'kadınsı' işlerin piyasa ortamına taşınması,

kadınlardan beklenen cinsiyetçi rollerin sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Yeni piyasa güçleri geleneksel düzenin bazı özelliklerini parçaladıkları için neoliberal dönemde aileler düzen ve istikrarın kaynağı olarak daha önemli görülür hale gelmiştir. Kadınlara yönelik projelerin çoğunda onların ekonomik alanda bağımsız birer aktör olmaları sağlanmaya çalışılırken, aile içindeki geleneksel rollerini sürdürmeleri de beklenmektedir. Bu durumda kadınlar hem ekonomik aktörler olarak üretim ilişkilerinin hem de eş ve anne olarak sosyal yeniden üretim ilişkilerinin çifte sorumluluğunu üstlenmektedir (Keating vd.,2010: 14-15). Kadınların piyasa ortamında icra ettikleri ekonomik faaliyetler, ev içi işlerden bağımsız bir özellik taşımadığı, kayda değer bir gelir getirmediği ve kadınlara yeni bir donanım kazandırmadığı sürece toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve roller şemasında hemen hiçbir dönüşümün olması beklenemez. Mikro kredi programları bu çerçevede kadınların zamanından çalan klâsik cinsiyetçi rollerin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Ev içinde kadınlara biçilmiş geleneksel rollerin ev dışı piyasa ortamında da icra edilmesinin kadınlar açısından iş yükünün artışı ve zaman baskısından başka hiçbir karşılığı bulunmamaktadır. Kadınların bu sayede, sadece kadınsı rollerini daha etkin biçimde yerine getirmeleri sağlanmış olmaktadır.

Kabeer'e göre mikro kredi programları kadınların piyasaya katılımlarının önünü açmaktan daha çok işgücüne katılım oranlarını arttırıyorsa eğer, bu durumda kadınlar açısından aşırı iş yükü, yorgunluk ve tükenmişlik gibi negatif sonuçlar ortaya çıkabilir (Kabeer,1998: 7). Feminist iktisatçılara göre çalışma kavramının ekonomik bakımdan zaten avantajlı bir kadın kategorisi için güçlendirici bir faktör olarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir. Ancak ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı kadın grupları için çalışma, güçlendirme deneyiminden daha ziyade hayatta kalabilmenin yegâne aracı durumundadır. Çalışmanın zihinsel ve fiziksel anlamdaki yıpratıcılığı bu kategorideki kadınlar için güçlendirici değil baskıcı olabilmektedir (Keating vd., 2010: 5). Bu bağlamda mikro kredi programları kredi alan her kadından bir mikro girişimci yaratmak yerine onları *ücretli birer işçiye* dönüştürmek potansiyelini de içinde taşımaktadır (Raza, 2010: 63).

Geri Ödemede Bir Baskı Aracı Olarak Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

Mikro krediden faydalanan kadınların çoğu krediler üzerinde inisiyatif sahibi olamamakta, piyasaya erişimde engellerle karşılaşmakta ve gelir getirici ekonomik faaliyetleri başlatma ve sürdürmede zorluk yaşamaktadırlar. Ancak tüm bunlara karşın ilgili literatüre ve yapılan araştırma sonuçlarına göre kredilerin geri ödeme sorumluluğu doğrudan kadınlara aittir. Krediler kadınlar tarafından alınmakta ve borçları da kadınlar yüklenmektedir.

Mikro kredi programlarının başarısına kanıt olarak, genellikle alınan borçların geri ödenme oranlarındaki yükseklik gösterilmektedir. Bununla birlikte kredi borçlarının geri ödenmesi sürecinde ailelerin içine girdiği yeni borç sarmalı ve aile içinde yükselen şiddet ve gerilim de bazı araştırmalara konu olmaktadır. Parthasarathy, mikro finans baronlarının bu programları bir kâr elde etme girişimi olarak tasarladıklarını ileri sürmektedir. Kadınlar ilk borçlarını geri ödemek için ikinci kez borçlanmak zorunda kalmakta, bu durum grup üyelerinin de borç sarmalına girmesine sebebiyet vererek, Birleşik Devletler'de vuku bulan alt gelir grubunun mortgage krizine benzer krizlerin ortaya çıkma ihtimalini arttırmaktadır

(Parthasarathy,2012: 4). Feminist araştırmacı ve eleştirmenlerin mikro krediye ilişkin olarak kredinin bir diğer adının 'borç' olduğu konusunda kadınları uyardıkları belirtilmektedir. Mikro krediye dayalı olarak borçlanmanın istenmeyen bazı şart ve koşullar getirdiğini ortaya koyan eleştirmenler, borcun geri ödenememesi durumunda maddî teminat sayılan tüm ev eşyalarının satılmasına kadar varan sert yaptırımların sözkonusu olduğunu dile getirmektedirler (Keating vd.,2010: 8,10). Diğer yandan geri ödeme hususunda aile içinde yeterli fon oluşturulamadığında ve/veya kocalar borçların ödenmesine gönüllü olmadıklarında aile içinde tansiyonun yükseldiği ve artan gerilimin kadına yönelik şiddet vakalarıyla son bulabildiği de vurgulanan noktalar arasındadır. Bu durum, mikro krediler sayesinde kadınların aileye yapacakları ekonomik katkı hususunda artan beklentilerden kaynaklanmaktadır. Bu beklentiler kadınların omuzlarına önemli bir yük bindirmektedir. Buna karşın kadınların elde ettikleri düşük gelirler, gelir üzerinde herhangi bir kontrole sahip olamamaları, kayda değer iş yükleri ve borçların geri ödenmesine dönük baskılar aile içinde dayanışmanın azalmasına ve gerilimin artmasına yol açmaktadır (Kabeer, 1998: 5; Mayoux, 2000: 6).

Mikro kredi programlarında borçların geri ödenmesini teminat altına almak için banka yetkilileri ve saha personeli toplumsal cinsiyet ilişkilerinden ve kadınların toplumdaki hassas konumundan büyük ölçüde yararlanmaktadır. Isserles'e göre kadınların kredilerin geri dönüşü hususunda daha başarılı oldukları, bu konuda yüksek bir oranı yakaladıkları nesnel anlamda doğru olabilir. Ancak bu durum, onların toplumsal bakımdan düşük statüleri ve kırılgan konumlarıyla alâkalıdır. Mikro kredi programının yürütüldüğu birçok bölgede toplumsal cinsiyet ilişkilerinin güçlü olması, kadınların mikro kredi personeli tarafından kolaylıkla baskı ve kontrol altına alınabilmesine olanak vermektedir. Bu hususta bir Birleşmiş Milletler yetkilisinin yaptığı şu saptamalar konuya açıklık getirmektedir:

'Kadınların erkeklere göre çok daha iyi geri ödeyici olduklarını düşünüyorum. Yüksek geri ödeme oranlarının en açık tespit edildiği yer Bangladeş'tir. Çünkü borç memurları borçları toplayabilmek için çok sıkı çalışmakta ve zorlayıcı yöntemler kullanılmaktadır. Geri ödeme oranlarının bu kadar yüksek oluşu, kadınların kendilerini gerçekten sorumlu hissetmelerinden değil, onların buna zorlanmalarından ileri gelmektedir. Kadınlar kolaylıkla sindirilebilmektedir. Çok az fırsat ve kaynağa sahip oldukları için, onların görevlilere direnç gösterme ihtimalleri de yoktur. O halde yüksek geri ödeme oranları aslında kadınların düşük güç ve statü düzeyleriyle alakalı bir durumdur' (Isserles, 2003: 49).

Benzer biçimde, Rahman'ın Bangladeş'in kırsal bölgelerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre kadınların borçları zamanında geri ödemeleri hususunda gerek dayanışma grupları üyelerinden gördükleri sıkı baskı gerekse de kurumsal ölçekte zorlama, araştırma yapılan köyde kredi kullanıcıları ve aileleri açısından beklenmedik sonuçlar doğurmaktadır. Bu bölgede kredilerin geri dönüşünün teminatı, kadınların toplum içindeki 'izzet' ve onurudur. Onurun, kadın cinsine atfedilmiş 'iffet ve saflık' la birleştirilmesiyle kadınların toplumsal konumları bir hayli kırılgan hale gelmektedir. Kadınlar, dayanışma grubunun diğer üyeleri ya da kurum personeli tarafından sözel bir aşağılanmaya maruz kalmaları ya da herhangi bir yaptırımla karşılaşmaları durumunda sadece rencide olmakla kalmamakta, kocaların onurunun zedelenmesi hatta sülalenin adının lekelenmesi

de sözkonusu olabilmektedir. Böyle bir duruma düşmemek için aileler elbirliğiyle borçların geri ödenmesini organize etmeye çalışmaktadırlar (Rahman, 1999: 71).

Bu örnekte de görüldüğü üzere kırsal/geleneksel toplumlarda kadının, kocası, ailesi ve akrabaları için bir onur ve namus sembolü olması, yani toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadına yüklediği bu ağır sorumluluk, iktisadî ve finansal amaçlar çerçevesinde araçsallaştırılmaktadır. Karim, yoksul kadınları sosyo-ekonomik açıdan denetleyerek mikro kredinin işleyişini güvence altına almanın bu yöntemini 'mahcubiyet ekonomisi' olarak adlandırmaktadır (Karim,2008:10).

Tüm bunlara ilâve olarak, mikro kredi kuruluşlarının geri ödemeyi temin edebilmek için gittikleri bölgede mevcut sosyal sermaye ağlarını da kullanmak suretiyle toplum yaşamında yeni baskı ve gerilimlere yol açtıkları ve aynı zamanda önemli destek ağlarını zedeledikleri, sürece eleştirel bakan uzmanların üzerinde durduğu bir husustur (Cheston ve Kuhn, 2002: 29). Grup üyelerinin birbirlerine uyguladığı yakın baskı ve denetim, kadınların kaygı ve stres düzeyini arttırmaktadır. Isserles'e göre mikro kredi programlarında serbest piyasa kapitalizminin kurallarına göre kadınları birer girişimciye dönüştürmek, bireysellik, rekabet, verimlilik ve rasyonaliteyi gerekli kılmaktadır. Ancak bu özelliklerin harekete geçirilmesi için işbirliği, dayanışma ve grup normları kullanılmakta; bireysellik ve rekabetin desteklenmesi için ise grup dayanışması araçsallaştırılmaktadır. Bu koşullarda grupların dayanışmayı mı yoksa gözetim ve casusluğu mu ihtiva ettiği tartışmaya açıktır (Isserles, 2003: 53).

Sosyal ve Politik Açıdan Güçlenmede Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

Mikro kredi programlarının temel hedeflerinden biri olan kadınların güçlendirilmesine dair gittikçe genişleyen bir literatür olmasına rağmen, güçlendirme kavramının tanımı, ölçümü ve sınırları hususunda açık bir konsensüs bulunmamaktadır. Güçlendirme, perspektif farklılıklarından ötürü farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Güçlendirmenin çok boyutlu bir süreç olduğuna dair genel bir uzlaşma mevcuttur. Mahmud'a göre güçlendirme, kadınların refah koşullarının iyileştirilmesi bağlamında kadınların genel refah düzeylerindeki artış, okur-yazarlık ve eğitim seviyesinin yükselmesi, sağlık ve besleme koşullarında iyileşme, işgücüne katılım oranlarında artış, gebeliği önleyici yöntemlerin yaygınlaşması ve mobilite imkânlarının gelişmesi olarak tanımlanabilir. Bunun yanı sıra aile içinde kadının erkekle eşit olmayan konumunun eşitlik yönünde dönüşüme uğratılması, kadının aile içi karar alma mekanizmalarına eşit katılabilmesi ve ailenin geliri, mülkü üzerinde daha fazla kontrol sahibi olması da güçlendirmenin unsurları olarak kabul edilebilir (Mahmud, 2003:580,581).

Drolet, güçlendirmenin mikro krediyle bağlantılı olarak hem dar hem de geniş bir perspektifte ele alındığını dile getirmektedir. Dar bir perspektifte mikro kredinin kadınların sosyo-ekonomik statülerinde pozitif değişimler yaratma açısından hızlandırıcı bir işlevi yerine getirdiği varsayılmaktadır. Konu geniş bir perspektifte ele alındığında güçlendirmenin aile içi dinamiklerle, toplum, piyasa ve devlet gibi makro yapılarla karşılıklı ilişkisine odaklanılmaktadır (Drolet, 2010: 220). Zira kadınların ekonomik, sosyal ve politik bakımdan güçlenmeleri, piyasada, aile içinde, toplumda ve politikada daha eşitlikçi, katılımcı ve özgür bir konuma sahip olmalarıyla açıklanabilir. Ancak piyasada, aile içi dinamiklerde, toplumda ve

politik arenada kadınların güçlenmesini engelleyen yapılar, ilişkiler, değer ve normlar dizgesinin de dikkate alınması zorunludur. Johnson, ailesel ve toplumsal-politik düzlemde kadınların güçlenmesini engelleyen sosyo-kültürel ve yasal-politik faktörlere değinmektedir. Ailesel düzlemde; kadının aile içi karar alma süreçlerine yetersiz katılımı, erkeğin çokeşlilik durumu ve kadına yönelik şiddetin, güçlenmeye engel teşkil ettiğini belirtmektedir. Ortak mülke konu olabilecek ailesel mal varlıklarında kadının yasal hakkının bulunmaması ise politik ve yasal açıdan güçlenmeyi engellemektedir. Toplumsal-politik düzlemde; cinsiyete dayalı işbölümü, kadınlardan beklenen cinsiyetçi roller, kadınların hareket alanını kısıtlayan sosyal normlar, kadınların sosyo-politik açıdan güçlenmelerine engel teşkil etmektedir. Kadınların ailesel mal varlıkları üzerindeki haklarının hukukî olarak tanımlanmamış olması ve toprak mülkiyeti konusunda geleneksel ve formel bakımdan hukukî haklara sahip olmamaları ise politik ve yasal açıdan güçlenmelerini engellemektedir (Johnson, 2000: 91).

Anaakım mikro kredi mantığına göre kadınların krediye ya da parasal kaynaklara erişimlerinin temin edilerek gelir getirici faaliyetlere yönlendirilmeleri, sosyal ve politik açıdan güçlenmelerini de kendiliğinden sağlayacaktır. Mikro krediye erişimleri sayesinde ekonomik aktivitelere katılımları ve gelir üzerindeki kontrolleri artan kadınların, yetenek ve sosyal hareketliliklerinin gelişeceği, bilgiye ve sosyal ağlara erişimlerinin artacağı, toplumsal statülerinin yükseleceği dile getirilmektedir. Finansal sürdürülebilirlik ve yoksulluğun azaltılması paradigmaları, ailede ve toplumda yıllardır süregelen toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirecek özel müdahaleler olmaksızın mikro kredi yoluyla kadınların sosyo-politik açıdan güçleneceğini varsaymaktadır. Bu paradigmalardan aksine feminist güçlendirme paradigması, kadınların ailede ve toplumda bireysel ve kolektif çıkarlarını koruyabilmeleri için onları destekleyecek stratejilerin gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Mayoux, 2000: 5).

Mikro kredi yoluyla kadınların piyasada gelir getirici işler yaparak ailelerine maddî katkı sunmaları, ailenin refah düzeyini yükseltmektedir. Ancak Mayoux'a göre, artan gelir ve refah düzeyinin avantajlarından kadınların eşit ölçüde yararlandığı iddiası şüphe uyandırıcıdır. Pek çok örnekte gözlemlendiği üzere, kadının aileye yönelik maddi katkısındaki artış, kocaların evin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaktan kaçınmalarına yol açmaktadır. Kadınların gelir arttırıcı faaliyetlere katılımı ev işleriyle de birleşince kadınların iş yükleri artmakta, artan iş yükü fiziksel ve ruhsal sağlığı olumsuz etkilemektedir. Bazı durumlarda kadınların aile refahına sağladıkları katkı arttıkça ev içindeki ilişkilerin düzene girdiği görülmekte, ancak bazı durumlarda ise ev içinde tansiyon ve gerginlik yükselebilmektedir (Mayoux, 2006, 11; Simojoki, 2003: 57,58).

Kabeer'e göre, kadınların aldığı kredi ile hanedeki nakit akışı hızlanmaktadır. Buna karşın cinsiyete dayalı işbölümü şemasında ve nakit paranın yönetiminde herhangi bir değişim sözkonusu olmadığı takdirde nakdin akışı erkek eliyle biçimlendirilmekte, bu durum ise erkeğin aile içindeki konumunu güçlendirmektedir. Zira para ve kredilerin kontrolü konusunda erkekleri yetkili kılan toplumsal normlar, aile içinde de gelirin kontrolünden erkeği sorumlu tutmakta, bu ise eril bir harcama modelini dayatmaktadır. Sonuç olarak kadınların erkeklerle eşit bir düzeyde ailenin refahına katkı sağlamak için ekonomik

faaliyetlere katılımları, büyük ölçüde onaylanıyor olsa da, bu durumun kadının statüsünde yarattığı değişim çok sınırlıdır (Kabeer, 1998: 6). Ayrıca kadınların kazandıkları gelir, onlara erkeklerin aile içinde sahip olduklarına eşit bir güç sağlamamaktadır. Toplumsal cinsiyet ideolojisi, kadınların gelirini aile için daha az önemli ve erkeklerin geliriyle orantılı olmayan bir gelir olarak damgalamaktadır.

Mikro kredi yoluyla kadınların ekonomik bakımdan güçlenmesi, aile içinde eşit ve özgür bir konuma erişmelerinin garantisi olamamaktadır. Çünkü toplumsal cinsiyet ilişkilerinin aile içinde erkeğe biçtiği ayrıcalıklı rol değişmemektedir. Feminist bakış açısından, yoksul erkeklerin kamusal alanda maddi kaynaklara erişim konusunda hemen hemen yoksul kadınlar kadar güçsüz olduğu ancak ailenin ataerkil yapısı içinde ayrıcalıklı konumlarının hiç değişmediği dile getirilmektedir. Yoksul ve geleneksel toplumlarda erkeğin sadece eş ve çocuklarını kontrol etme görevini yerine getirmesi dahi, onun sosyal konumunun güçlenmesinde etkili olmaktadır (Cheston ve Kuhn, 2002: 20).

Mikro kredi yoluyla kadınların sosyo-politik açıdan güçlenmeleri önem arzeden bir konu olmakla birlikte, geniş çaplı bir politik güçlendirmenin gerçekleşmesi ve kadınlarda politik bir bilincin oluşturulması, bu programların nadir sonuçlarından biridir. Güçlendirme aslında kadınların aile ve toplum içinde eşit, özgür ve katılımcı bir konum elde edebilmesi; ekonomik, sosyal, politik ve yasal bakımdan erkeklerle eşit muamelelere tâbi olabilmesi anlamında politik bir içerikte olmalıdır. Kadınların ataerkil düzen ve bunun yarattığı toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile mücadele edebilme kapasiteleri, güçlendirmede bir ölçüt sayılmalıdır. Ekonomik, sosyal, kültürel, politik, yasal vb. alanlarda derin kökleri bulunan cinsiyet eşitsizliklerinin geriletmesi kendiliğinden değil, kadınların mücadelesine dayalı olarak gerçekleşmektedir. Mikro kredi programlarının kadınlarda ataerkil düzenle mücadele etme yönünde bir politik bilinç ve güçlendirme yaratıp yaratmadığı konusu tartışmaya açıktır.

Toksöz'e göre alternatif kalkınma anlayışını benimseyen organizasyonlar ve kadın hareketlerinin güçlendirme mantığı, toplumsal tahakküm ilişkilerine karşı bireysel ve kolektif düzeyde yürütülen mücadelelerin kapasitesinin artırılması yönündedir. Ancak kalkınma kuruluşlarınca benimsenen güçlendirme anlayışı mevcut düzen içinde üretkenliğin ve girişimciliğin artırılmasına dönüktür (Toksöz, 2011: 202,203). Benzer biçimde Simojoki'ye göre anaakım gelişme paradigmalarında güçlendirme, kadınları bağımlı oldukları güç ilişkilerine meydan okumak için dayanışmaya yönelmek yerine, onlarda daha çok girişimciliği ve bireysel özgüveni geliştirmeye dönüktür. Mikro kredi programları kadınların yaşamlarını hemen her düzeyde etkileyen eşitsiz ve tâbi kılıcı yapıları değiştirme gereğini hesaba katmamaktadır (Simojoki, 2003: 56).

Diğer yandan bazı mikro finans programlarının politik farkındalık yaratma konusunda bazı girişimlerde bulduklarından bahsedilmektedir. Cheston ve Kuhn, borç veren merkezlere ve gruplara katılmak yoluyla kadınların politik partiler, süreçler ve etkilenme kanalları hakkında bilgilendiklerini ortaya koymaktadır. BRAC (Bangladesh Rural Advancement Committee) gibi bazı programlar, sosyal ve politik bilinç yaratmak gibi özel bir amaçla eğitim programları yürütmektedir (Cheston ve Kuhn, 2002: 25). Mayoux, Hindistan'da SEWA (Self-Employed Women's Association), Bangladeş'te CODEC (Community

Development Centre) ve Kamerun'da CIPCRE (Cercle International Pour la Promotion De la Creation) gibi bazı sivil toplum örgütlerinin, mikro finans programlarını, kadınların toplumsal cinsiyet temelli sosyal ve politik mobilizasyonlarını sağlamada bir başlangıç noktası olarak gördüklerini dile getirmektedir. Bu örgütler aile içi şiddet, erkeklerin alkol bağımlılığı ve başlık parası gibi bazı sosyal problemlere karşı örgütlenebilmek için mikro finans programlarının bir potansiyel oluşturduğuna işaret etmektedirler (Mayoux,2006: 12).

Mikro kredi programları, hedef kitleleri olan kadınları toplumda ikincil bir konuma yerleştiren toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, cinsiyet ayrımcılığını ve cinsiyete dayalı işbölümünü gündeme taşıyarak tartışmaya açmadıkları taktirde, bu programların politik ve sosyal açıdan güçlendirme potansiyelleri sorgulanabilir hale gelir. Sosyo-politik bakımdan güçlenme bağlamında bir değişimin yaşanabilmesi için Mayoux'a göre kadınların kendi istek ve taleplerini rahatça ortaya koyabilmeleri, bunun için gereken kaynaklara erişebilmeleri şarttır. Çıkarlarını sağlayabilmeleri için örgütlenebilmeleri, diğer kadın örgütleri kadar erkek örgütleriyle de bağlantı içinde olmaları ve girişimlerini engelleyecek her türlü eşitsizlikle mücadele etme potansiyeline sahip olmaları gerekmektedir (Mayoux, 2000:8).

Mikro kredinin sosyo-politik güçlendirme potansiyeline kuşkuyla yaklaşan eleştirel değerlendirmelere göre, kadınların krediye erişimleri ve mikro kredi yoluyla gelirlerindeki artış toplumdaki güç/iktidar ilişkilerinde zorunlu bir değişim yaratamamaktadır. Kadınları güçlendirme iddiasındaki mikro kredi programlarının bu değişimi gerçekleştirebilmeleri için, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dönüşümü bağlamında daha geniş ölçekli kadın hareketleriyle ilişki kurmaları gerekmektedir. Mikro kredi programı, anaakım kalkınma anlayışının bir parçası olarak kaldığı sürece kadınların gerçek anlamda güçlenmesini engelleyen toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle hesaplaşamaz.

Kossmann, Moser'in toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların pratik ve stratejik ihtiyaçlarını ele aldığı yaklaşımını, mikro kredi programlarının güçlendirme potansiyelini analiz etmek için kullanmıştır. Mikro kredinin pratik ihtiyaçlara mı yoksa stratejik ihtiyaçlara mı daha çok cevap verdiği hususu, güçlendirmenin kapsam ve mahiyetine ilişkin bilgi vermektedir. Kossmann'a göre mikro kredi programları kadınların gelirlerini arttırmak suretiyle onların pratik ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ancak bu programlar toplumsal bakımdan güç/iktidar ilişkilerini dönüştürememektedir. Bu bakımdan onların, kadınların stratejik ihtiyaçlarını karşıladıkları söylenemez (Kossmann,2009:8).

Moser, kadınların toplumda üç ayrı rolü üstlendiğinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki çocuk doğurma, çocuğun bakım sorumlulukları ve işgücünün yeniden üretilmesini teminat altına alacak hizmetleri kapsayan 'yeniden üretim' rolüdür. İkincisi kadınların para kazanma ve gelir getirme özelliklerini ön plana çıkaran, kırsal bölgelerde tarımda çalışmayı kentsel alanlarda ise enformel sektörde çalışmayı içeren 'üretim' rolüdür. Üçüncüsü ise hem kentsel hem de kırsal alanlarda yerel toplulukların gerçekleştirdiği kolektif tüketim araçlarının temini bağlamında 'topluluğun yönetimi' rolüdür (Moser, 1993: 27,28). Mevcut toplumlarda yalnızca üretici faaliyetler piyasada bir değere sahip oldukları için, erkeklerin işleriyle karşılaştırıldığında kadınların işleri çoğunlukla görünmez

niteliktedir. Bu durum kadınların toplumsal konumunu, rollerini ve kaynaklara erişim imkânlarını etkilemektedir. Bu çerçevede kadınların toplumdaki konum ve rollerinin farklılaşması, onların ihtiyaçlarının da farklılaşmasına yol açmaktadır. Moser kadınların pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarıyla stratejik cinsiyet ihtiyaçlarını birbirinden ayırmaktadır. Pratik cinsiyet ihtiyaçları, kadınların toplumda kabul gören rolleri kapsamında tanımlanmaktadır. Bu ihtiyaçlar belirli bir bağlamda ortaya çıkan acil gereksinimlere karşılık gelmektedir. Bu gereksinimler doğası itibariyle somut niteliktedirler ve yaşam koşullarındaki yetersizliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Toplumdaki cinsiyetçi ayrımlara ve kadınların ikincil konumlarına karşıtlık sergilemezler. Stratejik ihtiyaçlar ise kadınların toplumsal bakımdan erkeklere bağımlı rollerinden hareketle tanımlanmakta ve farklı bağlamlarda değişiklik göstermektedirler. Bu ihtiyaçlar cinsiyetçi işbölümü, güç ve kontrol konularıyla ilintilidir ve kadın hakları, aile içi şiddet, eşit ücretler ve kadının kendi bedenleri üzerindeki öz-denetimini içermektedir. Stratejik ihtiyaçların karşılanması, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınların bağımlı konumlarını ortadan kaldırmak için temel önemdedir (Moser, 1993:39,40).

Bu bağlamda mikro kredi mantığı ve uygulamalarının kadınların stratejik ihtiyaçlarına cevap verebilme potansiyeli tartışılmalıdır. Bu durum, mikro kredi programlarının kadınları güçlendirme iddiasının sorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Kabeer'e göre toplumsal cinsiyet ilişkileri diğer sosyal ilişkiler gibi çok boyutlu bir yapı sergilemektedir. Bu ilişkiler, kimi zaman değerler, ideolojiler ve kimliklerde somutlaşmakta; kimi zaman da toplumsal işbölümünün inşasında, kaynakların dağılımında, karar alma süreçleri vb. durumlarda kendini göstermektedir (Kabeer, 2005: 23). Pek çok kültürde toplumsal cinsiyet ilişkileri, kadınların eğitime, sosyal hayata, politikaya katılımını, piyasaya erişimlerini ve para-kredi gibi menkuller ya da taşınmaz mülkler üzerinde hak sahibi olmalarını engellemektedir. Kadınlar tercih üretmemekte ya da tercihlerini uygulamaya geçirip hayat çizgilerini belirleyememektedirler. Ailede, toplumda, piyasada, hukukî ve politik alanlarda cinsiyete dayalı eşitsizliklerin hüküm sürdüğü koşullar mevcut iken, kadınların mikro kredi yoluyla güçlenebileceklerini iddia etmek çeşitli bakımlardan tartışmaya açıktır. Kabeer'e göre, yoksul kadınlara finansal hizmet götüren mikro finans kuruluşları, eşitlikçi bir ekonomik kalkınma ve toplumsal gelişmeyi, kolektif karar almaya dayalı demokratik bir katılımı sağlayacak politikaların oluşturulmasında etkin bir rol üstelenemiyorlarsa, onların güçlendirme potansiyellerinin sorgulanması gerekir (Kabeer,2005: 4718).

Mikro kredi programları, toplumsal cinsiyet ilişkileri boyutuyla ele alındığı taktirde, bazı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Mikro kredi, yoksul kadınlar ve aileleri için ekonomik bir mobilizasyon yaratma anlamında etkin bir işlev yerine getirmektedir. Nakit paraya erişim sıkıntısı yaşayan ailelere mikro kredi yoluyla düşük yoğunlukta da olsa nakit akışı sağlanmaktadır. Alınan paranın bir kısmının acil ihtiyaçların giderilmesinde kullanılmasına karşın bir kısmı da üretken faaliyetlere aktarılmaktadır. Ancak kadınların çoğunun aldığı kredinin kocaları

tarafından sahiplenilmesi ya da paranın doğrudan doğruya kocaların yürüttüğü işlere yatırılması, kadınların güçlenmesi sonucunu doğurmamaktadır. Kadınların piyasada düşük geliri ve güvencesiz olan 'kadınsı işler'i sürdürmeleri, onları güçlendirmek yerine güçsüzleştiren, ayrıca geleneksel rollerini yeniden üreten bir mekanizmadan öteye geçememektedir. Kredilerin geri ödenmesinde eşler arasında bir uzlaşma ve dayanışma sözkonusu değilse, sorumluluk tamamen kadınların omuzlarına binmektedir. Kadınların artan iş yükü, düşük gelir düzeyleri ve üzerlerindeki krediyi geri ödeme baskısı aile içi çatışma ve şiddete yolaçmaktadır. Mikro kredi yürütücülerinin geri ödemelerde kadının kırılğan toplumsal konumundan faydalanarak 'kadınlık onuru ve gururu'nu araçsallaştırmaları ise, toplumsal cinsiyet ideolojisinin en olumsuz tezahürüne bir örnek teşkil etmektedir.

Sosyo-politik güçlendirme bağlamında, kadınların aile içi süreçlere, toplumsal hayata ve politikaya eşit, özgür ve demokratik bir biçimde katılıp katılmadıkları önem taşımaktadır. Mikro kredi yoluyla piyasadaki üretken faaliyetlere katılarak gelir elde eden ve ailelerine maddi destek sağlayan kadınların aile içindeki sosyal konumlarının bu durumdan fazlaca etkilenmediği görülmektedir. Başka deyişle kadının ekonomik anlamda güçlenmesi, aile içinde ona erkeklere eşit düzeyde bir güç sağlamamaktadır. Ailenin ortak mülklerinin denetimi, paranın kontrolü ve tahsisi, karar alma yetkisi ve ailenin koruyuculuğu/temsilciliği işlevleri erkeklere ait kalmaktadır. Kadının ev dışında çalışarak bağımsız gelir elde etmesi, toplumsal konumunda kayda değer bir değişim yaratmamaktadır. Kadının geliri, ailenin geçiminde temel gelir olarak kabul edilmediği için, ailede tek gelir getiren kendisi olsa dahi, bu durum onun toplumsal statüsünde bir değişime yol açmamaktadır. Mikro kredi programlarından çok azı, kadınlarda politik bir bilinç yaratma ya da onları politik bakımdan mobilize etme amacı gütmektedir.

Bazı yazarlara göre, mikro krediden ancak rekabetçi bir piyasa ortamında ilâve destek hizmetlerine ihtiyaç duymaksızın gelirlerini arttırabilen kadınlar olumlu şekilde yararlanmaktadır. Kadınlara destek oluşturan bir aile ortamı ve toplumsal yapı sözkonusu olduğu sürece kadınların güçlenme olasılıkları artmakta; aktif kadın hareketlerinin olduğu bölgelerde ise toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmanın yolları açlabilmektedir. Bunun aksine, aile ve toplum içindeki cinsiyet eşitsizliklerinin farkında oldukları halde, bu eşitsizliklere karşı çıkma olanaklarının olmadığı koşullarda kadınlar düşük ücretli işlerde, ağır iş yükü altında, borca bağımlı ve ancak çok kısıtlı haklara sahip bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedirler (Mayoux, 2000; Mayoux,2006).

Sonuç olarak mikro kredi programları yoksul kadınların kaderini değiştirecek yönde radikal değişimler yaratabilecek ne sihirli bir değnek, ne de reçetedir. Mikro kredi, en iyi ihtimalle, daha geniş çaplı politikaların oluşturulması için bir başlangıç noktası olabilir (Kabeer, 2005: 4718). Kadınları ailede ve toplumda bağımlı bir konuma iten toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, kadınların ekonomik, hukukî ve politik alanlarda da eşitsizliklere maruz kalmalarına yol açmaktadır. Kadınların güçlenmelerini sağlayacak biçimde, hayatın her alanında toplumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu düzenlemelerle

birlikte, mikro kredi programlarının demokratik kadın hareketleriyle irtibatlandırılması ve eşitlikçi sosyal politikalarla bütünleştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Adaman, F.ve Bulut, T. (2007). Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umudun Hikâyeleri: Mikro kredi Maceraları. İstanbul: İletişim.
- Balkız, Ö.ve Öztürk, E. (2013). Neo-Liberal Gelişme Anlayışı ve Kadın: Mikro Finans Uygulamaları Kadınları Güçlendiriyor mu?. Akdeniz İnsanî Bilimler Dergisi, III/2, 1-21.
- Buğra, A. (2007). Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikrokredi: Acıklı Bir Hikâye. B.Ü Sosyal Politika Forumu Bülteni, 2, 1-4.
- Cheston, S.ve Kuhn, L. (2002). Empowering Women through Micro Finance. <http://www.microcreditsummit.org/papers/empowerment.pdf>.Erişim:20.07.2013
- Drolet, J. (2010). Feminist Perspectives in Development: Implications for Women and Microcredit. Journal of Women and Social Work, 25 (3), 212-223.
- Goetz, A. M.ve Sen, Gupta, R. (1996). Who Takes the Credit? Gender, Power and Control Over Loan Use in Rural Credit Programs in Bangladesh. World Development, 24/1, 45-63.
- Isserles, R. G. (2003). Micro Credit: The Rhetoric of Empowerment, the Reality of Development as Usual. Women's Studies Quarterly, 31 (3/4), 38-57.
- Johnson, S. (2000). Gender Impact Assessment in Microfinance and Microenterprise: Why and How. Development in Practice, 10(1), 89-93.
- Johnson, S.(2005). Gender Relations, Empowerment and Microcredit: Moving on From a Lost Decade. The European Journal of Development Research, 17(2), 224-248.
- Kabeer, N. (1998). 'Can Buy Me Love'? Re-evaluating the Empowerment Potential of Loans to Women in Rural Bangladesh. IDS Discussion Paper 363, <https://www.ids.ac.uk/files/Dp363.pdf>, Erişim: 25.04.2015.
- Kabeer, N.(2005). Gender Equality and Women's Empowerment: A Critical Analysis of the Third Millennium Development Goal. Gender & Development, 13:1, 13-24.
- Kabeer, N.(2005). Is Microfinance a 'Magic Bullet' for Women's Empowerment?. Economic and Political Weekly, October 29, 4709-4718.
- Karim, L.(2008). Demystifying Micro-Credit, The Grameen Bank, NGOs, and Neoliberalism in Bangladesh. Cultural Dynamics, 20(1): 5-29.
- Karim, R. ve Law C.K. (2013). Gender Ideology, Microcredit Participation and Women's Status in Rural Bangladesh. International Journal of Sociology and Social Policy, Vol.33, No.1/2, 45-62.

- Keating, C; Rasmussen, C; Pooja, R. (2010). The Rationality of Empowerment: Microcredit, Accumulation by Dispossession, and Gendered Economy. *Signs*, 36 (1), 153-176.
- Kossmann, K.H. (2009). Micro-Finance and Empowerment From a Woman's Perspective. <http://hdl.handle.net/10417/263>. Erişim: 02.04.2015.
- Mahmud, S. (2003). Actually How Empowering is Microcredit?. *Development and Change*, 34 (4): 577-605.
- Mayoux, L. (2000). Micro-Finance and the Empowerment of Women A Review of the Key Issues. Social Finance Unit-Working Paper, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.194.5577&rep=rep1&type=pdf>. Erişim:01.05.2015.
- Mayoux, L. (2001). Tackling the Down Side: Social Capital, Women's Empowerment and Micro-Finance in Cameroon. *Development and Change*, 32, 435-464.
- Mayoux, L. (2006). Women's Empowerment through Sustainable Micro-finance: Rethinking 'Best Practice'. Discussion Draft, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.121.2948&rep=rep1&type=pdf>. Erişim: 02.05.2015.
- Moser, C.(1993). *Gender Planning and Development*, Routledge: London.
- Parthasarathy, S.K. (2012). Getting the Terms Right: Processes and Methodologies of Microcredit. N.Raaber (Ed.), *Fact and Fiction: Examining Microcredit/Microfinance from a Feminist Perspective*, AWID: Toronto.
- Rahman, A. (1999). Micro-credit Initiatives for Equitable and Sustainable Development: Who Pays?. *World Development*, 27/1, 67-82.
- Rankin, N. K. (2001). Governing Development: Neoliberalism, Microcredit and Rational Economic Woman. *Economy and Society*, 30/1, 18-37.
- Raza, S. (2010). A Marxist Critique of Microcredit. *The Canadian Undergraduate Journal of Development Studies*, VII(III), 63-68.
- Simojoki, H. K. (2003). Empowering Credit More than Just Money: The Socio Economic Impact of Micro Finance on Women in Nairobi, Kenya. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/G0000086.pdf?sequence=1> Erişim: 24.07.2013.
- Toksöz, G. (2012). *Kalkınmada Kadın Emeği*. İstanbul: Varlık.
- Yunus, M.(2003). Halving poverty by 2015-We Can Actually Make it Happen. The Round Table: *The Commonwealth Journal of International Affairs*, 92:370, 363-375.